

Adalékok és feltevések Budai Parmenius Istvánról

Amikor David B. Quinn és Neil N. Cheshire könyve, *The New Found Land of Stephen Parmenius* (University of Toronto Press, 1972) napvilágot látott, úgy tűnhetett, a két angol kutató szinte minden elmondhatót elmondott az Erzsébet-kor magyar utazójának és újlatin költőjének, Budai Parmenius Istvánnak életéről és munkásságáról. Klaniczay Tibor hamarosan rácafozott erre: egyrészt kiigazította Quinnék egy jóhiszemű, de alapvető tévedését Budai külföldi tanulását illetően, másrészt pedig új hipotézissel szolgált a magyar peregrinus Anglia előtti tevékenységének megvilágítására.¹ Alábbiakban egy újonnan talált levelet szeretnék ismertetni, amely levél adalékokat nyújt Budai Parmenius István életéhez, s ugyanakkor szeretném egyes pontokon kiegészíteni, másutt meg kétségbe vonni Klaniczay Tibor elképzeléseit.

Az említett levelet Jean Hotman írta William Camdennek, a *Britannia* neves szerzőjének, a londoni Westminster School tanárának, valószínűleg 1582 márciusában. Noha Quinn és Cheshire hivatkoznak a két Hotman (Jean apja, François mint a *Franco-Gallia* című hugenotta szellemű politikai értekezés szerzője vált ismertté) levelezésére, amely *Epistolae Francisci et Joannis Hottomanorum* címen már 1700-ban megjelent Amszterdamban,² meglepő módon nem vették észre azt az ebben a vaskos kötetben lappangó, annak 276 lapján olvasható (XIX. sorszámú) levelet, amelyet Hotman Budai Parmenius érdekében írt.

Jean Hotman (1552–1636) Lausanne-ban született, a velencei egyetemen szerzett jogi doktorátust és alighanem 1581 elején jött át Angliába. Itt nevelőként működött Sir Amyas Poulet (vagy Paulet) volt franciaországi nagykövet gyermekei mellett és 1581. március 6-án matriculált az oxfordi egyetemen.³ A Poulet ifjak Hotmannal együtt a hajdani Christ Church-tag, Arthur Wake házában laktak.⁴ Hotman is a Christ Church kollégiumnak lett tagja, itt ismerkedett meg Parmeniusszal is; az ifjabb Richard Hakluyttól tudjuk, hogy ebben a kollégiumban „szobatársa” volt Budai István.⁵ Jean Hotman csakhamar Leicester grófjának szolgálatába szegődött, s amikor 1585-ben Leicester Németalföld kormányzója lett, oda is követte kenyéradóját.⁶ Hotman későbbi pályafutásával itt nem kívánok foglalkozni, csupán azt jegyezném meg, hogy irodalmi munkásságot is folytatott: franciára fordította I. Jakab király *Basilikon dóron* c. intelmeit és 1602-ben megjelent egy műve a jó diplomata kötelességeiről (*Traité des devoirs l'ambassadeur*, Párizs), amit aztán angolul is kiadtak.

Ez a művelt francia ifjú jól forgolódott Angliában: hamarosan számos barátra tett szert. Szmélyesen ismerte Sir Philip Sidney-t és Thomas Bodley-t, levelezett Dr. Laurence Humphrey-val, Thomas Savile-lel, Martin Hetonnal és más oxfordi tudósokkal. Baráti kapcsolat fűzte az olasz emigráns Gentili testvérekhez, különösen Albericohoz, aki később a jogtudomány tanára lett Oxfordban, s Camdenhez intézett leveleinek hangjából úgy tűnik, a Westminster School kitűnő tanárát is jól ismerte. Dátumozatlan latin levelében, amelynek csak az első tíz sorát, Budai Parmeniusszal foglalkozó részét idézzük, a következőket írja Camdennek:

¹ KLANICZAY Tibor, *Hagyományok ébresztése*, Bp. 1976. 225–241.

² QUINN-CHESHIRE, *The New Found Land* . . . 12.

³ Anthony A. WOOD, *Fasti Oxonienses*, I. London, 1820. 217.

⁴ *Francisci et Joannis Hottomanorum . . . Epistolae*, Amsterdam, 1700. 262.

⁵ *The Original Writings and Correspondence of the two Richard Hakluyts*, London, 1935. 27.

⁶ J. A. VANDORSTEN, *Poets, Patrons and Professors*, Leiden—London 1962. 84.

„Humanitatem tuam erga exteros singularem apud istum praedicavi: Quem tu jam hominem ex Paeane nosti: Verum is tibi mea commendatione, omni ex parte cupit esse notissimus. Gente Hungarus est, Patria Budensis, in ditone Turcica natus, Religionis, pietatisque causa, in Academiis Germanicis, Anglicisque per multos jam annos peregrinus. Vixit hic menses aliquot, & doctrinae morumque nomine, apud Oxonienses nostros laudem summam est adeptus. Eum existimo benevolentia, amicitiaque tua dignum: nec dubito, quin & mea & illius causa, studium illi tuum sis libentissimè delaturus. Optimè de utroque nostrum mereberis: De me praesertim.”

A fenti szöveg alapján (Quinn és Cheshire ide vonatkozó feltevéseivel ellentétben) biztosra vehetjük, hogy Budai Parmenius *első* Angliában megjelent műve a Henry Untonnak ajánlott *Paeon*, azaz „Hálaadó ének”, a CIV. zsoltár szabad parafrázisa volt. „Ezt az embert már a *Paean*ból ismered” írja Hotman, tehát Camden már korábban látott példányt (s aligha kéziratosat) ebből a költeményből, még Budai Parmenius Londonba érkezése és annak Sir Humphrey Gilberttel, a *De navigatione* patrónusával való megismerkedése előtt. Ez nem zárja ki a feltételezést, hogy a magyar peregrinus művét a berkshirei Wadley-ban, az Unton-rezidencián írta, csak alighanem még Oxford előtt, valamikor 1581-ben. Másodszor, Hotman részben megismétli azt, amit magától Budaitól tudunk (a *De navigatione* előszavából), hogy tudniillik a török uralom alatt levő Budán született, s hogy protestáns meggyőződése (hitbéli buzgósága?) miatt hagyta el Magyarországot, s bujdosik már számos éve (iam multis annis) a németországi és angliai akadémiákon. Ez, úgy hiszem, feljogosít arra, hogy elvessük Quinn és Cheshire hipotézisét Budai Parmenius esetleges páduai tanulásáról; ha tanult volna ott, ezt Hotman biztosan megenlíti ajánlólevelében. Megerősítj viszont azt, amit Budai a *De navigatione* előszavában ír: „Vándorlásaim során csaknem három éven át nemcsak a tudomány jó néhány hajlékát, hanem sok bölcsen berendezett állapotot . . . is módomban volt megismerni.”⁷ Úgy tűnik, Parmenius „csaknem három éven át” tartó vándorlását nem költeménye megírásának időpontjáig, hanem csak Angliába érkezétségéig számítja, s így lehetséges, hogy már 1578-ban útrakelt.⁸ A fenti levél szerint elsősorban németországi egyetemeken fordult meg. S végül a levélből az is kiviláglik, hogy a *Paean* szerzőjének képességeit nemcsak az ifjabb Richard Hakluyt, a Savile testvérek és később Sir Humphrey Gilbert ismerték fel, hanem az egész oxfordi puritán-humanista kör, amely Jean Hotmant is befogadta, hiszen mi mást jelentene az „apud Oxonienses nostros laudem summam est adeptus”? Camden egyébként hamar megnyugtatta oxfordi barátait (egy valószínűleg Hakluytnak írt levelében), hogy gondját viseli majd „a budai Parmenius úrnak”.⁹

Mindeddig egyetlen biztos adatunk Budai István Angliát megelőző egyetemi tanulásáról az a bizonyos wittenbergi matrikuláció volt, amire Klaniczay is hivatkozott. Budai nevét 1579 szeptember 29-én jegyezték be az anyakönyvbe, utána az év végéig még két újabb magyar (Vásárhelyi Izsák, Szikszói János) matrikulál.¹⁰ Elég valószínű azonban, hogy Budai Parmenius még egy teljes tanévet sem töltött Wittenbergben, hanem pár hónap elteltével máshová távozott. Erre abból következtetek, hogy neve nem szerepel azon a listán, amit a fontosabb Wittenbergben tanult magyarokról állított össze alig néhány évvel később Laskai Csókás Péter. Ez a lista Laskai Csókás egy filozófiai művének¹¹ bevezetőjében jelent meg, 1579-ből rajta van Varsányi Balázs, Debreceni Nagy János és Debreceni Ferenc, sőt nevük mellett ott áll a már Budai Parmenius után matrikulált Vásárhelyi Izsák neve is. Maga Laskai Csókás hosszabb távollét után 1582 közepe táján érkezett újra Wittenbergbe¹² – Budai ekkor már régen nem tartózkodott ott, s wittenbergi tanulása alatt sem tehetett mélyebb benyomást a többi magyarokra. Ellenkező esetben érthetetlennek tartom Laskai Csókás hallgatását.

Dehát Wittenbergen kívül mégis hol járhatott Budai 1578-tól (vagy 1579-től) 1581-ig? Megfordulhatott több németországi egyetemen Marburgtól Tübingenig, valószínűleg Svájcba is átrándult

⁷ QUINN-CHESHIRE, i. m. 17.

⁸ Kortárs 1977. 5. sz. 759.

⁹ A Camden-féle levélfogalmazvány szövegét közli QUINN-CHESHIRE, 212–215. A Hotman-levelezés függeléke egyébként rövidített formában közreadja Parmenius Newfoundlandból írt levelének a latin eredetijét (453–454.)

¹⁰ *Album Academiae Vitebergensis*, II. Halle, 1894. 284. stb.

¹¹ Petrus MONEDULATUS LASCOVIUS, *De Homine Magno Illo Rerum Natura Miraculo*, Wittenberg 1585.

¹² ZOVÁNYI Jenő, *Egyháztörténeti Lexikon*, 3. kiad. Bp. 1977. 364.

(ezt a lehetőséget Quinn-Cheshire is felveti),¹³ más magyar protestáns látogatók is szívesen időztek Gensfben, Zürichben és Bazelben. A legvalószínűbbnek mégis az látszik, hogy Budai nem került el egy olyan akadémiát, ahol már bevezették a ramista pedagógiai reformokat, nevezetesen Johannes Sturm akadémiáját Strassburgban. Annál is inkább, mert (Bázel mellett) itt álltak meg s itt időztek legszívesebben a kor angol utazói Itáliába utaztukban, s itt kerülhettek leginkább kapcsolatba a magyar vándor humanistával.

Itt kell szólnunk Nicolaus Engelhardt strassburgi jogász és humanista *album amicorum*ának egy rejtélyes bejegyzéséről. Magát az albumot nemrégiben ismertettem,¹⁴ de a magyar vonatkozású bejegyzések felsorolásából kihagytam az album 78. lapján található szöveg ismertetését, amit egy „Stephanus Budaeus” nevű diák vetett papírra. Parmenius tollából származna ez a szöveg? Nem állítható biztonsággal. Először is a bejegyző nem tartotta szükségesnek feltüntetni nemzeti vagy regionális hovatartozását. Márpedig a „Budaeus” lehet Budé vagy Budde is, matrikulákban nemegyszer bukkanunk német diákokra, akik ezt a latin formát használják, tudunk például 1592-ből egy „Simon Budaeus” nevű wesztfáliai diákról Heidelbergből s 1658-ból egy ugyancsak wesztfáliai „Johannes Budaeus”-ról Strassburgból.¹⁵ A másik bökkenő az, hogy Stephanus Budaeus nem adja meg a bejegyzés évszámát sem, csupán a hónapot és a helyet: „XXV October. Argentorati”. Maga a bejegyzés egy Cicero-idézet a szerző „De oratore” c. művéből: „Quae bona sunt, fieri meliore possunt doctrina: et quae non optima, acui tamen et corrigi possunt.” Humanistára valló „dialektikus” szöveg ez, de Sturm igazgatósága idején ezt szinte bármelyik intelligensebb strassburgi diák leírhatta. Ami Engelhardt hollétét illeti, 1578 júliusában ugyan Bécsben van, de ugyanez év szeptember elejéről van egy bejegyzése Tübingenből,¹⁶ s így elképzelhető, hogy az ősz hátralevő részét Strassburgban tölti. De Engelhardt 1577 őszén is szülővárosában tartózkodik, s ha „Budaeus” bejegyzése akkori vagy korábbi, a Parmeniusszal való azonosítás lehetősége teljességgel eszik. E sorok írója nem írásszakértő és többszöri összehasonlítás után sem tudott különösebb hasonlóságot felfedezni „Budaeus” bejegyzése és Budai Parmeniusnak a *De navigatione* egy példányában fennmaradt kézírása között.¹⁷ Viszont az emberek kézírása pár év alatt megváltozhat, s nehéz elképzelni, hogy Budai Parmenius, aki „egyetemi tanulmányúton” jár Nyugat-Európában, ne fordult volna meg éppen ezen a virágzó protestáns akadémián, ahol más magyarok is szívesen tanultak (Horváth Stansith Gergely és Polányi Mátyás 1577-ben, Baranyai Decsi János és Bánffi Losonci Ferenc 1590-ben).

Ha a fenti kérdésre megnyugtató választ nem is adhatunk, tisztázni szeretnénk egy másik problémát: honnan indult külföldi tanulmányújtára Budai Parmenius? Ha elfogadjuk Klaniczay feltevését, amely szerint Ráckeven kezdett tanulni, feltehetőleg Skarica keze alatt, nem kell még feltétlenül elfogadnunk a hipotézis következő láncszemet, hogy Budai később Kolozsvárt folytatta volna tanulmányait. Klaniczay ugyanis helytelenül értelmezi a *De navigatione* ajánlólevelének egyik kitételét: „quibus tum Pannoniae nostrae tum imprimis salvae adhuc earum reliquae florescunt”- a „mi Pannóniáinkat”, más szóval a két Pannóniát Budai Parmenius nem a királyi Magyarországra és Erdélyre vonatkoztatja, ahogy azt Klaniczay gondolja,¹⁸ hanem hagyományos értelemben Ausztriára és Magyarországra érti. Petrus Bizarri *Pannonicum bellum* (Basel, 1573) című könyvéből világosan látszik, hogy ő Rithmeyerrel együtt a Lajtán túl eső osztrák tartományokat nevezi „Pannonia superioris”-nak;¹⁹ hasonló értelemben használják a „két Pannonia” kifejezést a korabeli és a XVII. századi angolok (például Peter Heylyn *Microcosmus*-ában), legfeljebb egyesek a Dunát és nem a Lajtat tartják az „alsó és felső Pannóniát” elválasztó vonalnak.

De a hipotézis, amely szerint Budai István a kolozsvári unitárius kollégiumban tanult és Erdélyen, illetve Báthori István Lengyelországon keresztül át jutott volna el Angliába, más okoknál fogva is

¹³ QUINN-CESHIRE, i. m. 6.

¹⁴ MKsz 1981. 317–321.

¹⁵ *Die Matrikel der Universität Heidelberg*, II. Heidelberg, 1886, 158. és *Die Alten Matrikeln der Universität Strassburg*, Band II. Strassburg, 1897. 265.

¹⁶ Bibliothèque Nationale, MS Lat. 18597, 233 v.

¹⁷ I. QUINN-CESHIRE, i. m. 6. mellékletét

¹⁸ KLANICZAY, *Hagyományok ébresztése*, 233.

¹⁹ Petrus BIZARRI, *Pannonicum bellum . . . cumque Arcis Sigethi expugnatione*, Basel, [1573.] 75.

kétségbe vonható. A *De Navigatione* szövegében két célzást is olvashatunk Magyarországról. Az első a latin költemény 77–79 sorában fordul elő, ezt Csorba Győző így fordítja: „És a magyar nép is, mely szűk földjét, kicsi táját / Őrzi s hajdan időkben nem győzték soha még le / ám most folyton veszt, – meg a régi nemzet, az illír.”²⁰ Itt a „szűk föld” kétségtelenül a királyi Magyarország kicsire zsugorodott területét jelenti, amit a horvátokkal (az „illírekkel”) együtt állandóan meg kell védeni a töröktől. A másik utalás a latin eredeti 162–164. sorában olvasható, idézzük először az eredetit: „Sed me fata vetant, memoratumque canora / Inclyta facta tuba ad clades miserabilis Istri / Invitum retrahunt: his, his me fata reservant.”²¹ Vagyis arról panaszkodik a költő, bár örömet énekelne a Sir Humphrey Gilbert által gyarmatosítandó új földrész hőseiről, ezt mégsem teheti, mert „el kell mennem, bár nem akarva / vissza az Ister bajsorsába, csak ebbe, csak ebbe”.²² Mint a két szöveg összevetése mutatja, a magyar versfordítás itt nem adja teljesen vissza az eredetit – Budai Parmenius ugyanis nem egyszerűen „bajsors”-ról, hanem a „Duna melletti sirlmas vereségekről” kell, hogy énekeljen. Más szóval megint csak a török elleni harcnak kellene lekötnie figyelmét. Olyan motívum ez, amit az erdélyi-páduai humanista kör (talán az egy Leonhard Uncius kivételével)²³ általában kevésbé hangsúlyozott a bécsi–nyugat-magyarországi humanistáknál; sőt, a török fenyegetése volt az *egyetlen* téma, ami Magyarországgal kapcsolatban igazán foglalkoztatta és különféle antológiák szerkesztésére készítette még az olyan nyugat-európai protestáns humanistákat is, mint a már említett Johannes Sturm, Joachim Camerarius vagy Nicolaus Reusner. Bennünk azonban Budai István utalása azt a gyanút kelti, hogy a *De navigatione* szerzőjének nem csupán azért kell erről a témáról írnia, mert Budán, tehát török hódoltságban született, hanem azért is, mert éppen a Duna táján, Nyugat- vagy Észak-Magyarországon nevelkedett. További adatok híján nem tudjuk eldönteni, hogy ez Nagyszombatot vagy Pozsonyt, Sárvárt vagy Csepreget jelent-e (a feltételezett Ráckeve mellett), de a Budai Parmenius műveiben Erdéllyel és a történelmi magyar területek keleti részével kapcsolatban megnyilvánuló teljes utátláshány, úgy hisszük, a Habsburgok uralta Magyarországhoz köti ezt a nagyon is öntudatos humanistát.

Nem eléggé meggyőző az sem, ahogyan Klaniczay Tibor összekapcsolja a *De navigatione* Erzsébet-kultuszát Paleologus és Dudith András Angliával kapcsolatos reményeivel.²⁴ Magának az ovidiusi alapokra visszavezethető Astraea-mítosznak (mint ahogy a Diana- vagy Stella-stilizációnak is) édeskevés köze volt az antitrinitárius elképzelésekhez – azoknak az írásaiban, akik Erzsébet angol királynőt ilyen módon dicsőítették, nem mindig a tolerancián, vagy nem elsősorban azon volt a hangsúly. Az Astraea-azonosítás már Erzsébet uralkodásának kezdetén felbukkan, egy flamand menekült költő, Jan van der Noot egy vallási-politikai értekezésének és embléma-könyvének *A Theatre . . . for voluptuous Worldlings* címen 1569-ben megjelent angol fordításában. A királynőnek dedikált előszóban a következőket olvassuk: „Szaturnusz királysága és az arany világ újra eljön és a szűz Astraea leszállott az égből, hogy felállítsa székhelyét ebben a ti boldog Angliátokban.”²⁵ A számos angol költői Astraea-utalás közül az első talán Gabriel Harvey *Gratulationum Valdiniensium Libri Quatuor* Erzsébet királynőnek ajánlott első könyvében található,²⁶ jóllehet később az oxfordi (ugyancsak Chirst Church-tag!) végzettségű George Peele és Sir John Davies egész ciklusokat írnak majd Astraeához.

Astraea visszatérésének az a jelentősége, hogy újra elhozza a földre az aranykort. Ezt sugallja Budai Parmenius is, aki egyébként aranykor-analógiáját a következőkre alapozza: Angliában a „tisza vallás” uralkodik, nincs zsarnokság, az angolok nem sértik más népek jogait, s végül az országban béke és jólét uralkodik. Véleményével nem áll egyedül; Harvey már említett kiadványába, ami voltaképpen nemzet-

²⁰ Kortárs 1977. 5. sz. 761.

²¹ QUINN-CHESHIRE, i. m. 92.

²² Kortárs 1977. 5. sz. 763.

²³ Ez az erdélyi születésű humanista Páduában hosszabb latin verset írt „Poematum libri septem de rebus Ungaricis” címmel, ami 1579-ben jelent meg Krakkóban. Idézi QUINN-CHESHIRE, 125.

²⁴ KLANICZAY, i. m. 237.

²⁵ Idézi Frances A. YATES, *Astraea*, London, 1975. 113.

²⁶ „Quaeq, priore aevo, terras Astraea reliquit, / In frontem rediit caelica Diva tuam” *Gabrielis Harveii Gratulationum Valdiniensium*, London, 1578. 9.

közi hódolat-gyűjtemény Erzsébetnek, fölvesz egy epigrammát Petrus (Pietro) Bizarrítól is, ahol szó van az aranykorról.²⁷ Vagy hivatkozhatunk a német humanista költőre, Paul (Schede) Melissusra, akinek *Schediesmata* címen összegyűjtött és 1586-ban Párizsban kiadott verseit már-már mértéktelen Erzsébet-kultusz jellemzi. E gyűjtemény első részének mind a kilenc könyve egy-egy Erzsébethez írt verssel kezdődik, s egy 1579–80 táján írt költeményben egyenesen ezt olvassuk: „Aureaum, auguro vates, / Te superstite saeculum / Post redibit & aureos utraque Insula versus / In tuam, Dea laudem / Audiet merito cani, posteris memorandos.”²⁸ A British Libraryben van egy 1582-es augsburgi kiadású másik Melissus-mű is, az *Ode Pindarica ad serenissimam . . . Elisabetham*, amely a királynőhöz intézett négy pindarikus ódát tartalmaz, Melissus saját kezű versével George Gilpin angol diplomatához. Ez a német protestáns humanista járt is Angliában, ismerte és versben köszöntötte a két Sidney testvért, verset intézett számos más angol személyiséghez, így Leicesterhez, Walsinghamhoz, Daniel Rogershez; nem tartom kizártnak, hogy Parmenius ismerte műveit, hiszen Melissus jeles zsolnárfordító hírében állott (s Parmenius *Paeon*-ja tulajdonképpen a CIV. zsolnárfordítás), továbbá mindketten megénekelték a Temze folyót.²⁹ S ha ehhez még hozzávesszük Budai oxfordi pártfogójának Erzsébet-tiszteletét (elég Dr. Humphreyra gondolnunk, aki latin versben köszöntötte a királynőt annak woodstocki látogatásakor, vagy az ifjabb Richard Hakluytra, aki neki ajánlotta Arisztotelész-elemzését),³⁰ igazán nem kell a *De navigatione* elegáns tisztelgése mögött erdélyi vagy egyéb antitritárius motivációt keresnünk.

A mondottakból talán világos, hogy bár Dudith András közvetítésének lehetőségét nem zárnam ki teljesen, Budai Parmenius Angliába vándorlásának indokait mégsem elsősorban Wittenberg és Boroszló táján keresném. Mint már Quinn és Cheshire is rámutatott, Dr. Laurence Humphrey-nak bőven voltak külföldi, főleg svájci protestáns kapcsolatai, (egy időben maga is Svájcban volt politikai menekült) s mindig igyekezett segíteni az Angliába peregrináló külföldi protestáns diákoknak.³¹ Felmerült az a lehetőség is, hogy Budai Sir Henry Unton, vagy esetleg az Untonnal jó viszonyban levő Charles Merbury segítségével jutott el Angliába.³² De Merbury csak Itáliában töltött hosszabb időt, németországi, vagy más kontinentális tanulásáról nem tudunk; visszafelé jövet (1581-ben) alighanem Franciaországon át haladt, s az egyik lehetőség az, hogy Budai István itt csatlakozhatott hozzá. Francia és olasz földön Henry Unton is megfordult, sőt a bázeli anyakönyv szerint Edward és Henry Unton 1576/77-ben Bazelben tanultak, ahol együtt matrikuláltak egy John Delabere nevű angollal.³³ Ez a Delabere szintén a Christ Church-ben tanult, öt-hat évvel lehetett idősebb Henry Untonnál, s alighanem nevelői minőségben működött az Unton-testvérek mellett (Bazelben orvosi doktorátust is szerzett); legalábbis az Unton-gyászantológia egyik versében ezt írja: „Hic mihi Pupillus, iure patronus erat.”³⁴ Mármint maga Delabere 1577 novemberében visszatért Oxfordba, ahol később a Gloucester Hall igazgatója lett, de arra, hogy az Unton-testvérek követtek volna, nincs adatunk, sőt Edward Unton egészen 1584-ig a kontinensen maradt. Tehát nyitva marad a kérdés: hol ismerhette meg a későbbi Sir Henry Unton Budai Parmenius Istvánt? Ha ez a találkozás Strassburgban vagy Bazelben történt volna, ahogy ezt feltételezzük, lehetséges, hogy Parmenius még elkísérte Henry Untont (és feltehető útítársát, Charles Merburyt) Itáliába, s innen Nápolyon és Máltán³⁵ majd francia földön keresztül tértek vissza

²⁷ HARVEY, i. m. 4.

²⁸ Melissi *Schediesmata Poetica*, Párizs, 1586. 61.

²⁹ Budai a *De navigatione* előversében, Melissus pedig i. m. 153.

³⁰ E. C. WILSON, *England's Eliza*, London, 1939. 77. és 434.

³¹ QUINN-CESHIRE, i. m. 11.

³² Uo. 17.

³³ *Die Matrikel de Universität Basel*, II. Basel, 1956. 246.

³⁴ *Funebria . . . Henrici Untoni*, Oxford, 1596. A/11r.

³⁵ Merbury könyvéből nyilvánvaló, hogy megfordult Bolognában, Nápolyban, Sziciliában és Máltán is. L. A *Briefve Discourse of Royall Monarchie*, London, Thomas Vautrollier, 1583. 3.

Angliába. Ez a koncepció azt is megvilágítaná, a *Paeon* előversében miért ír Budai Parmenius „földeket és tengereket”, amelyeken keresztül kellett haladnia, hogy elérjen Angliába, s miért használ ebben a versében *többes számot*, amikor erről az utolsó (korábbi peregrinációjától független) útvjáról beszél.³⁶

Gömöri György
(Cambridge)

Kazinczy irodalomszemléletének néhány kérdéséről*

Ha a ma divatos recepcióesztétika kérdésfeltevésének szemszögéből vizsgáljuk Kazinczy pályáját, megállapíthatjuk, hogy a magyar irodalom történetében kevesen voltak, akik olyan éles konfliktusba kerültek koruk olvasóközönségének „elváráshorizontjával”, mint ő. Pedig a koblenzi iskolához közel állók némelyike szerint a XVIII. századtól kezdve, tehát a felvilágosodás közoktatási és az általános kultúrát, valamint az írásbeliséget előmozdító törekvéseinek következtében a szépirodalomnak legalább két szintje állandósul: a mindenkori közönség széles rétegeinek ízléséhez és esztétikájához idomuló szórakoztató és triviális irodalomtól élesen elkülönül az elit irodalom, mely tagadja a fennálló közönségízlést, új művészi törekvéseket képvisel és saját igényeihez igyekszik hozzátágitani, hozzáfornálni a befogadók „elvárási horizontját”. Míg azonban az ilyen szerepet betöltő jelentős irodalmi alakok legtöbbje műveivel irritálja új szépségek iránti érzékenységre az olvasókat, Kazinczy írónak nem volt oly jelentős, hogy szépirodalmi alkotásai töltsek be ezt a funkciót. Hogy irodalomszemléletének s ezt kifejező tevékenységének mely oldalai váltották ki a nyelvújítási harcok évtizedében a túlzó rokon- és ellenszenvnyilvánításokat, sőt készítették előbb-utóbb a tőle való elpártolásra az ifjú irodalom mellette pártot fogó elitjét is, erről szeretnék röviden áttekintést nyújtani. Kazinczynak agresszív irodalmi frontnyitásaiban, kritikáiban, polemikus tanulmányaiban, támadó epigrammaiban és epiztoláiban egyaránt megvolt a mintája Goethe és Schiller küzdelmeiben saját koruk német irodalom ellen, a Xéniák közös vállalkozásában, s egymásra utalt közös magányukban kifejlődött elit-öntudatuknak a közönség ízlését lenéző gesztusa is visszhangra talált leghívebb magyar követőjükben, Kazinczyban. Goethe idézésével kezdi harcos epigrammagyűjteményét: „*Werke des Geists und der Kunst is für den Pöbel nicht da,*” vagyis a szellem és művészet alkotásai nem a csöcseléknek valók. A szellem arisztokratikus öntudatának kifejeződését szokás ebben látni és hangsúlyozni; de benne van az egykor népszerű írók csalódása is új törekvéseik megértetlensége miatt, a körülöttük váratlanul kialakult légüres tér miatt. A német irodalomtörténetírás által másfél évszázadon át kanonizált klasszika két weimari írófejedelme a megértés hiányával küszködött; akik rokonszenveztek műveikkel, a későbbi korai romantikusok, elsősorban a Schlegel-fivérek, nem azt igenelték műveikben, amire ők akkor a legnagyobb súlyt fektették volna; így szükségszerűen távolodtak el egymástól a klasszikusok és a korai romantikusok. Sőt, ami népszerűtlenségük ellenére is, legalábbis az irodalmi élet reflektorfényében tartotta klasszikus korszakuk tevékenységét, korábbi Sturm und Drang korszakukban megszerzett nagy nevük és elismertségük is fokozta helyzetük kényelmetlenségét: saját árnyékukon kellett átlépniük, a saját korábbi tevékenységük által felvert irodalmi hullámokkal kellett szembefordulniok; Goethének a Götze von Berlichingen kiváltotta lovagdrámák áradatával a kései felvilágosodás nemzedékeiben, Kotzebue-nál és másoknál, de Schiller Bürger-bírálatának túlzó és igazságtalan élességében is benne van a korábbi eszményeivel való leszámolás érzelmi töltése is.

Kazinczy sem járt különben. Fogsága előtti irodalmi tevékenységével szerzett magának általános elismertést. Csokonai a Bácsmegegy íróját sirtaja versében fogságáért, s ha Merényi Oszkár feltevése Berzsenyi költészeti fejlődésének gessneri stílusfázisáról vitatható is, de tény az, hogy Berzsenyi 1808 előtti dalköltészetében gyakran lehet találni Kazinczy Gessner-fordítására emlékeztető stílus-reminisz-

³⁶ „Cum sumus emensi quicquid terraeque marisque / Inter Pannonios Albionasque iacet” QUINN-CHESHIRE, i. m. 142. A magyar fordításban ez a kettős többeszám nem egészen világos: „Mert bebolyongtuk mind, mi a földön s tengeren által / Pannon föld s Brit hon partja közé települt” (Csorba Győző fordítása), Kortárs, 1977. 5. sz. 766.

*Előadásként elhangzott 1981. októberében a sátoraljaújhelyi Kazinczy-ülésszakon.